

Karel Altman

„JAKO V HNÍZDĚ, V NĚMŽ PTÁČATA SE K SOBĚ TISKNOU...“

Hostinec a české národní hnutí v Brně

*„Kde vznikly a přebývaly všechny ty naše čtenářské spolky?
Kde konaly se porady našich nejlepších pracovníků politických,
kulturních, sociálních?*

Kde vyrůstali nám nejlepší pracovníci?

*Kde jsme se bavívali, kde pořádali své první zábavy, koncerty,
divadla?*

Kde ponejprve vystoupili jsme na veřejnost?

V hospodě, v hospodě, v hospodě!!“

Vladimír Hatlík, Hostinské listy 39, 1935, 6, s. 4.

Důkladně zhodnotit úlohu hostinských zařízení v procesu českého národního hnutí v Brně vůbec není snadný úkol, neboť jejich vzájemná podmíněnost nacházela výraz v nejrůznějších jevech každodenního života. Soustředím se proto pouze na nejdůležitější a možno říci nejpozoruhodnější problémy vytvářející obraz nerozdílného sepětí hostinců a hospod s národně uvědomovacím hnutím v Brně, přičemž si dovoluji odkázat na své předchozí studie, otištěné na stránkách národopisných periodik a sborníků, na články v Lidových novinách a na patřičné oddíly v monografii Krčemné Brno.¹

¹ Problematice úlohy hostinců, spolků a stolních společností v každodenním životě obyvatel Brna jsou věnovány mé studie: Podíl Českého čtenářského spolku na utváření společenského života v Brně od 60. let 19. století, Čes-

V minulém věku a v prvních desetiletích našeho století bylo Brno městem, kde se v průběhu desetiletí prohlubovaly národnostní rozpory. Stávalo se tak v době, kdy v důsledku svého politického postavení a především hospodářského vzestupu Brno zaujalo místo vedoucího střediska Moravy. S cílem překonat nerovnoprávné postavení českého obyvatelstva vzniklo i zde národně emancipační hnutí, jehož čelní představitelé z řad uvědomělé inteligence, řemeslníků a kvalifikovaných dělníků pro své cíle postupně získávali široké lidové vrstvy. Základy tohoto hnutí za rovnoprávnost položili nemnozí čeští obrozenci, kteří se ve třicátých letech minulého století scházeli v hostinci U Funtána (později U Kricka) na dnešním Žerotínově náměstí.

Rozmanité národnostní vlivy se nemohly neodrazit v každodenním životě brněnských hostinců a hospod. Avšak ještě v čase před nástupem silných nacionálních hnutí, tj. v šedesátých letech 19. století, nevystupovaly národnostní rozdíly mezi hosty hostinských zařízení příliš do popředí. Ostatně mnohasetleté vzájemné těsné soužití Čechů a Němců v Brně vedlo mimo jiné ke vzniku takzvané brněňštiny, svérázného jazyka, v němž německá slova prostupovala češtinu a naopak. Později se však začaly množit podniky, kde odmítali obsloužit česky mluvící hosty. V těchto počátcích zostřování vztahů mezi oběma národnostmi ještě mohli představitelé vlasteneckého hnutí doporučovat brněnským Čechům, aby se štítily takových hostinců, neboť naleznou hojnost jiných, kde šenkýř s hosty zachází slušně a zdvořile. S „pocivými Němci“ chtěli žít i nadále ve shodě, ale současně upozorňovali, že proti každému, kdo by „z Rakouska rád učinil provincii německého Buntu a z Brna rejdiště pangermánských choutek“, vystoupí co nejrozhodněji.²

ký lid 75, 1988, s. 179–183; Stolové společnosti jako činitel integrace Českého čtenářského spolku v Brně, Slovenský národopis 39, 1991, s. 322–327; Úloha spolků v sociálním, národnostním a kulturním vývoji Brna, in: Národopisné studie o Brně, Brno 1990, s. 94–110. Zabývá se jí i má monografie Krčemné Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčepech a putykách v moravské metropoli, SNIP + Comp. v nakladatelství Doplněk, Brno 1993.

² Moravská orlice 2, 1864, 117.

V průběhu následujících desetiletí, kdy se s pronikáním agresivního velkoněmectví počaly vzájemné vztahy mezi Čechy a Němci v Brně kalit, začalo nabývat na důležitosti, v čích rukou se hostinec či hospoda nachází. Záhy se projevil citelný nedostatek především lepších českých hostinců a kaváren, neboť ty byly v hlavním městě převážně české Moravy v majetku Němců, málo nakloněných národně uvědomělým Čechům. Samotní čeští hostinští, kavárníci a hospodští se jen málokdy odvažovali přiznat ke své národnosti, neboť je – stejně jako ostatní živnostníky – kontrolovala německá radnice, která povolovala koncese a vždy dokázala najít způsob, jak znemožnit existenci podniku nebo alespoň zabránit dalšímu rozvoji živnosti. I v těch hostincích, jejichž majitel měl dobrou vůli zdát se „také Čechem“, byla stále patrna jeho úzkostlivost či přímo strach, aby to nikdo ze zdejších Němců nezpochybnil. V takových hostincích nebyly běžně k spatření ani české jídelní lístky, nebyly vyloženy české noviny ani časopisy, jindy hostinský nechtěl ve svém podniku povolit hudebníkům, aby na požádání hostů hráli některé z českých národních písní.³ Proto vždy, když čeští hosté „přinutili“ některého německého hostinského nebo číšníka reagovat na svá česky vyslovená přání, považovali to za své vítězství i důkaz vzestupu moci české národnosti v Brně.

Avšak vedle hostinců a hospod, kde se smělo mluvit pouze německy, vznikalo v Brně stále více hospůdek a výčepů, jejichž návštěvníci mohli bez obav hovořit řečí, kterou považovali za svou mateřštinu. Podle slov pamětníků „pociťovali slast už v tom, že si mohli po česku mezi sebou ve veřejné místnosti pohovořiti, se pobaviti“⁴ a „v těchto hospůdkách bývalo teplo a útulno jako v hnízdě, v němž ptáčata se k sobě tisknou...“⁵ Především v brněnských předměstích a v příměstských obcích Brna se hostince staly přirozenými středisky a útulky českého národního života. V nich se dělala místní politika, zde se vlastenecky cítící Češi radívali o tom, co by se v tom či onom směru mělo podniknout. Nejednou jim to vyneslo posměšná slova

³ Srov. Hostinské listy 1, 1882, 20, s. 4.

⁴ K. Tomeš, Vilém Foustka, Z dob bojů za české Brno a českou Moravu, Brno 1932, s. 25.

⁵ J. Furych, Brněnský drak, Praha 1931, s. 33.

o hospodské politice, o vyesedávání po hospodách, ale jak se po letech připomínalo, takto se scházivali i lidé, kterým se později stavěly pomníky a po kterých se pojmenovávaly ulice.⁶ V období od poloviny 19. století hostinské podniky značnou měrou přispěly k utváření spolků a různých společností, v jejich prostorách se uskutečnilo množství sbírek pro vlastenecké účely, na fondy nejrůznějších národně uvědomovacích institucí, jmenovitě Brněnské Matice školské, spolku Brandl, Národní jednoty pro jihozápadní Moravu, Dobročinného komitétu dam a mnohých jiných sdružení. Pravidelní hosté – štamgasti – českých hostinců se mnohdy stávali patrony konkrétních škol, především těch, které stály v bezprostřední blízkosti podniku, a tudíž i bydliště stálých hostů, nebo v téže či sousední čtvrti. Často utvářeli zvláštní vyhraněné a uzavřenější kolektivy, takzvané stolní společnosti, které v Brně sdružovaly štamgasty české i německé, málokdy však společně. Většinou se v nich setkávali příslušníci stejné národnosti. Mnohé z těchto společností samy vyvíjely činnost spojenou s vlasteneckými cíli, která směřovala k podpoře národních, kulturních a osvětových institucí, především českých škol. Aktivně se zapojovaly do podpůrného úsilí českého školství a zřizování škol v takzvaných menšinových oblastech, ke kterým na přelomu století patřilo i Brno.

Výbor Brněnské Matice školské neopomínal zdůrazňovat na stránkách vlasteneckého tisku, že „stovka ke stovec“, ale také pouhý „krejcárek ke krejcárku“ z jednotlivých hostinců a hospůdek dávají dohromady „pěkné tisíce“. Všeobecně se vědělo, že při „zábavné náladě“, jakou hosté v hostincích mívají, jsou štedřejší, a čeští vlastenci v Brně se ani příliš netajili svým přesvědčením, že „není hříchem, když jí Matice využije ve prospěch brněnských českých dětí“.⁷ Dobročinná a podpůrná činnost stolních společností byla proto českými národně uvědomělými kruhy v Brně náležitě ceněna a dávana za vzor. „Bylo by si přáti, aby v každém českém místě podobné společnosti se sdružovaly ku vlastní zábavě a k podpoře našich národních nutných úkolů,“ napsaly Lidové noviny v roce 1902.

⁶ Žurnalista Eman Hatlák 1873–1897, Brno 1937, s. 165.

⁷ České Brno 2, 1910–1911, 2, s. 3.

Od šedesátých let 19. století byly hostince základnou místních spolků. Jejich založení často předcházely schůzky stálých hostů právě v některém vhodném hostinci, jindy se spolek utvořil ze stolní společnosti přijetím stanov schválených státními úřady. Založení největšího spolku českého měšťanstva v Brně – elitního Slovanského čtenářského spolku – předcházely pravidelné schůzky „nepatrného hloučku mužů vlasteneckých a osvícených“ v hostinci U černého orla na Orlí ulici, kde tito průkopníci českého národního života měli zvláštní stůl. Zde zasedali uznávaní brněnští čeští předáci – Alois Pražák, Vincenc Brandl, Pavel Křížkovský, František Bartoš, Matouš Klácel a další. Zpravidla rozmlouvali o politice a o nejruznějších národních záležitostech. Tak zasedali skoro každý den do jedenácti hodin nebo do půlnoci, a když se rozcházel, někteří ještě zašli do kavárny, odkud zpravidla odcházeli v jednu hodinu po půlnoci.⁸

A podobně i mnohem později, když na počátku 20. století vznikl 4. odbor Národní jednoty pro ulici Francouzskou a její okolí, byl za jeho sídlo zvolen tamní Běhalův hostinec, který byl už léta před založením tohoto spolku střediskem českého života v této části města. Pamětníci ještě po mnoha letech dokázali ocenit, že tato volba byla pro spolek velmi šťastnou, neboť všichni denní hosté přistoupili za jeho členy a odbor tak byl hned po založení početně značně silný: „Ježto většina členstva pak byla v každodenním vzájemném styku, bylo vědomí příslušnosti k odboru a z toho vyplývajících povinností u všech členů silně vyvinuto. Vše, co v této místnosti se podniklo, dělo se pod firmou odboru, takže tento nabyl tím velké známosti, ba přímo popularity.“⁹

Hostince nebyly vlasteneckým spolkům pouhým místem vzniku: sdružení i spolky s nimi byly spjaty celou svou činností. Především mívaly v hostincích pronajaty spolkové místnosti. Ty sloužily jako shromaždiště členů spolku, k pravidelným schůzím výboru i valným hromadám, ale především k obvyklým setkáním členů ve stanovený

⁸ Srov. A. Víták, Paměti starého učitele-vlastence, persekucí postiženého, 2. díl, Praha 1904, s. 30–31.

⁹ Jubilejní zpráva 6. odboru Národní jednoty pro Francouzskou a okolní ulice za dvacetiletí 1903–1923, Brno 1923, s. 5.

den v týdnu, kdy si zde mohli přečíst vyložené noviny a časopisy, vypůjčit knihy ze spolkové knihovny a vždy najít někoho, s kým si mohli pobesedovat. Hostince byly i místem, kde spolky konaly nejrůznější podniky, především zábavy, večírky, plesy, divadelní představení, besedy, přednášky atd. Již v druhé polovině 19. století bylo v brněnských hostincích sehráno nejedno představení ochotnického divadla.

O naprosté nemožnosti členů spolků zasedat bez občerstvení svědčí i skutečnost, že si leckdy pořizovali výčep vlastní. Například Živnostenský spolek v Židenicích si na počátku sedmdesátých let 19. století zřídil improvizovaný „mimořádný hostinec“, následkem čehož se stala návštěva spolku tím větší a radost zírala každému z oka“. Kromě toho byla v tomto spolkovém výčepu míra točeného piva „o mnoho vábnější“ než v ostatních židenických hostincích.¹⁰

O úloze hostinců v životě českých vlastenců a jejich sdružení a spolků by se dalo mluvit velmi dlouho. Připomeňme jen ještě, že také vznik brněnského českého korza na Rudolfské ulici, dnešní České, byl spjat se skutečností, že se sem postupně začali stěhovat čeští živnostníci, mezi nimiž nemohli chybět ani hostinští. V horní části České ulice byl otevřen hostinec U města Prahy, kterému se záhy začalo říkat U Polenků, a na opačném konci založil už v osmdesátých letech svou pivnici Karel Jonák.

Nemohu pominout ani skutečnost, že vedle nejrůznějších ústrků a rozhořčených reakcí na ně docházelo v brněnských hostincích a hospodách k rozličným drobným i závažnějším potyčkám, pramenícím ze vzájemné nevraživosti mezi příslušníky obou národností. Hostinské podniky zažily i skutečné boje jejich aktivistů, jichž se leckdy účastnily tisíce Čechů a Němců a při kterých mnohdy tekla krev. Například při oslavách stého výročí narození Františka Palackého se v roce 1898 v Brně konala velká česká manifestace. Když průvod českých Brňanů a jejich přátel z venkova procházel Masarykovou třídou na náměstí Svobody, snad ze všech oken domů na něj byly házeny kameny, květináče, sklenice, shnilé ovoce a zkažená vejce.

¹⁰ Č. Kypr, Historické zápisky Živnostenského spolku v Židenicích, zapsaného společenstva s obmezeným ručením od roku 1868 až do roku 1893, Židenice 1893, s. 13.

Z průjezdu Michalkovy restaurace, kde byla spolková místnost brněnských německých buršáků, byl do průvodu vyvalen pivní sud, který jednomu účastníkovi oslav zlomil nohu. Němci však zřejmě nepočítali s tím, že do průvodu bude zařazen český atletický klub Helias: jeho členové vtrhli do hostinské místnosti a „očepečkované uličníky k nepoznání zřídili“. Že přitom vzalo za své i zařízení hospody, se jaksi rozumělo samo sebou.¹¹

O pověstném Volkstagu, národním sjezdu Němců v Brně v říjnu roku 1905, davy německých aktivistů zdemolovaly hostinec U tří kohoutů a byla napadena i Jonáková Plzeňská pivnice. V ní však Němci stačili vybít pouze okna, neboť čeští hosté této pivnice se rozhodně postavili na její obranu. Poté co byly vytlučeny všechny výklady a okna na České ulici, vyběhli Češi na oplátku německou Bibrovu kavárnu na dnešní Lidické ulici.

V meziválečném období první Československé republiky brněnské hostince ztratily mnohé ze své národní angažovanosti. V jejich každodenním životě převládala snaha po nevyvolávání nacionálních konfliktů. Bylo to způsobeno výrazným počestěním rázu města, mimo jiné v důsledku připojení lidnatých českých předměstí, ale nepochybně i samotným faktem existence nového svěbytného státního útvaru ve střední Evropě. Teprve v průběhu druhé poloviny třicátých let se situace začala znovu vyostřovat. V té době opět ožily vzpomínky na předchozí časy, jak to dokládá i poslední citát, stručně, leč výmluvně vyzdvihující onu zcela nezastupitelnou úlohu hostinských zařízení a jejich věrného osazenstva v procesu českého národního hnutí v Brně: „V těch našich útulných, starých a dobrých hospodách rodil se a začínal celý ten proces o lepší budoucnost našeho lidu bez rozdílu stavu a přesvědčení politického a náboženského.“

Karel Altman

Ústav pro etnografii a folkloristiku

Brno

¹¹ V. Šlesingr, Zápas půl století. Padesát let bojů o českou Moravu, Brno 1946, s. 44–45.